

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het schip met goud uit Teheran: Nederlands wensdenken in tijden van Iraanse revolutie

Warnaar, M.

Citation

Warnaar, M. (2020). Het schip met goud uit Teheran: Nederlands wensdenken in tijden van Iraanse revolutie. *Zemzem. Tijdschrift Over Het Midden-Oosten, Noord-Afrika En Islam, 1*, 121-130. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3717077>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3717077>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Het schip met goud uit Teheran

Nederlands wensdenken in tijden van Iraanse revolutie

Maaïke Warnaar

Het is veertig jaar geleden dat de Iraanse Revolutie een einde maakte aan het bewind van Mohammad Reza Pahlavi. Met de regering van deze laatste sjah van Perzië onderhield Nederland goede relaties. Toch leek men zich in Nederland weinig zorgen te maken over een mogelijke politieke omwenteling. Hoe kan dat? Maaïke Warnaar betoogt dat de warme relaties met de sjah de Nederlandse politieke elite blind maakte voor de realiteit van de Iraanse Revolutie. Nederlands Iranbeleid in 1977-1978 werd ingegeven door wensdenken, zoals toen de Nederlandse scheepsindustrie een mammoetorder uit Teheran ontving.

‘Een oneindige groet aan Zijne Hoogheid, Koning der Koningen en Licht der Ariërs die door de proclamatie van de Herrijzenispartij de nationale eenheid van Iran heeft veiliggesteld.’¹ Zo luidt een advertentie van de Nederlandse multinational Philips in de Iraanse krant *Kayban* in maart 1975. Philips prijst met deze woorden de sjah van Perzië, die de activiteiten van Philips in Iran mogelijk maakte. Een sjah die verantwoordelijk was voor de onderdrukking van zijn eigen volk. Kunstenaar Hans Haacke gebruikte deze advertentie in een installatie die deel uitmaakte van zijn solo-expositie in het Van Abbemuseum (afb. 1). Met deze tentoonstelling wilde Haacke de internationale praktijken van Philips aan de kaak stellen.² De installatie was te zien van eind januari tot half februari 1979 en was daarmee, in de woorden van een recensent van *de Volkskrant*, ‘nog niet achterhaald’.³ Nog net niet inderdaad, want de Iraanse Revolutie was immers zo goed als voltooid. Een week voor de opening van de expositie vertrok de sjah uit Teheran, officieel nog voor vakantie. Een week voor het einde van de expositie keerde Khomeini terug naar Iran en was de Iraanse monarchie definitief ten

Afb. 1: De oneindige dankbaarheid, 1978. © Hans Haacke, c/o Pictoright Amsterdam 2019

einde. Het was het succes van wat een van de grootste explosies van populisme in de menselijke geschiedenis kan worden genoemd,⁴ en wat waarschijnlijk de langste en meest succesvolle algemene staking in de wereldgeschiedenis was.⁵

Van de gebeurtenissen in Iran werd uitgebreid verslag gedaan door de internationale media. Ook de Nederlandse kranten stonden bomvol met berichten

over de onrust in Iran. Toch drong de realiteit van de Iraanse Revolutie pas laat door tot de Nederlandse politieke en zakenelite. Hiervan getuigt de beslissing van het ministerie van Economische Zaken om geen exportvergunningen meer te verlenen aan bedrijven die zaken deden met Iran, die pas eind januari 1979 viel. Dat was meer dan een maand na de invoering van dezelfde maatregel in de vs.⁶ Terugkijkend moet men constateren dat Nederland de politieke situatie in Iran verkeerd inschatte. En dat terwijl er grote belangen op het spel stonden. Nederland haalde in 1978 25-30 procent van zijn olie uit Iran⁷ en een groot aantal Nederlandse multinationals was in Iran actief. Deze bedrijven waren niet alleen afhankelijk van de stabiliteit van het land, maar zoals zou blijken ook van de positie van de sjah zelf. Een van die multinationals was Philips, maar ook Shell, Fokker, Bredero en VMF-Stork opereerden in Iran.

Nederland schatte de politieke situatie in Iran verkeerd in

Goudmijn

Terugkijkend lijken de Nederlandse overheid en het bedrijfsleven last te hebben gehad van een combinatie van misinformatie en wensdenken. Dat laatste is begrijpelijk in een context van rap toenemende inkomsten uit de olie-industrie in combinatie met het moderniseringsbeleid van sjah Mohammad Reza Pahlavi. Deze omstandigheden maakten Iran tot een goudmijn voor internationale bedrijven. Prins Bernhard trad meer dan eens op als bemiddelaar tussen het Nederlandse bedrijfsleven en de sjah, die hij als zijn persoonlijke vriend zag. De goede relaties tussen de Nederlandse en Iraanse elite versterkte het Nederlandse beeld van de sjah als verlicht leider die zijn volk uit een achtergestelde positie naar moderniteit zou leiden. Journalist Ryszard Kapuscinski schetst een prozaïsch beeld van de betrekkingen tussen wat hij de Iraanse petro-bourgeoisie noemt en hun westerse relaties:

Die klasse ondervindt van de zijde der Europeanen evenveel sympathie als zij van haar landgenoten antipathie ondervindt. Haar leden ontvangen in hun deftige villa's de gasten die Iran komen bezoeken en vormen hierdoor de opinie omtrent het land, hoewel ze zelf niets van hun land afweten. Ze gedragen zich als mensen van de wereld en spreken Europese talen. Vanwege dit laatste ligt het toch voor de hand dat de Europeanen juist met hen contact zoeken?⁸

Om het positieve discours over de modernisering van Iran kracht bij te zetten, gaf de sjah regelmatig, en in vloeiend Frans of Engels, interviews aan buiten-

landse journalisten. Toegang tot de sjah was voorbehouden aan degenen die bereidheid toonden mee te gaan in de zienswijze van het Iraanse hof. De Indiase journalist R.K. Karanjia vatte deze treffend samen in de inleiding tot zijn 230 pagina's tellende interview met de sjah: 'Iran, of Perzië, de aloude moeder der beschavingen, ondergaat vandaag de dag een glorieuze wedergeboorte. De hulde voor dit twintigste-eeuwse wonder komt toe aan de Pahlavi-dynastie, die dit jaar haar vijftigste jubileum viert.'⁹

Karanjia heeft het hier over de Witte Revolutie: de moderniseringspolitiek die de sjah vanaf 1963 inzette. De sjah zelf refereerde er graag aan als 'de Revolutie van de Sjah en zijn Volk'. In werkelijkheid gaf het Iraanse volk steeds minder

*De speciale aanbevelingen
door Prins Bernhard
waren doorslaggevend*

steun aan de sjah en zijn moderniseringsbeleid. Zijn legitimiteit was tanende, wat betekende dat de sjah voor zijn macht in toenemende mate afhankelijk was van repressie. Er zijn boekenkasten volgeschreven over de oorsprong

van de onvrede onder de Iraanse bevolking. De gemene deler in deze analyses is een combinatie van ongenoegen over het beleid van de sjah enerzijds en over de continue bemoeienis van het buitenland met Iraanse aangelegenheden anderzijds. R.K. Ramazani noemt dit de 'tweelingrevolutie van toenemende vervreemding'.¹⁰ Dat de weerstand onder het Iraanse volk zowel tegen de sjah was gericht als tegen het buitenland, betekende dat het succes van een revolutie niet alleen het einde van de monarchie zou betekenen. Ook de afhankelijkheid van buitenlandse, met name westerse mogendheden, zou een halt worden toegevoerd.

Het leek de Nederlanders te ontgaan. 'Iran is een staat die door één man wordt geregeerd. Toch is het beleid beslist vaak visionair te noemen, vooruitstrevend in sociale en economische zin,' schreef de Economische Voorlichtingsdienst van het Ministerie van Economische Zaken in hun blad *Wereldmarkt*.¹¹ Jan de Vries, directeur van het bouw- en aannemersbedrijf Bredero noemde Iran 'de steunpilaar van Westerse ontwikkeling', 'een land waar wij ons prima thuis voelen' en waar Bredero werkt met 'functionarissen die de zaak goed in de hand hebben'.¹² Weerstand tegen de sjah werd lange tijd afgedaan als ingegeven door religieus fundamentalisme en gezien als een irrationele en voorspelbare reactie op modernisering. Die misinformatie lijkt een bijkomstigheid te zijn geweest van de nauwe banden met de Iraanse regering. De sjah zelf sprak over een samenwerkingsverband tussen 'rood' en 'zwart', ofwel tussen communisten en religieuze fundamentalisten en in Nederland nam men dit frame veelal over. Tegengeluiden, zoals die van het Iran Comité en van Amnesty International, hadden weinig invloed. De Nederlandse regering nam zelfs expliciet afstand van

Afb. 2: Statiebezoek van de sjah aan Nederland in 1959. Prins Bernhard en de sjah komen aan met de Ferrari van de prins. Foto: Joop van Bilzen, Nationaal Archief/ Anefo, CCO

een conferentie georganiseerd door Amnesty International in februari 1977.¹³ Het kwam vaker voor dat de Nederlandse overheid het niet wenselijk achtte zich richting de sjah over mensenrechtenschendingen al te stellig uit te laten. Daarmee zou Nederland de goede relaties met sjah in de waagschaal leggen.

Rijn-Schelde-Verolme

Een goed voorbeeld van de optimistische houding van de Nederlandse politiek en bedrijfsleven ten aanzien van de Iraanse regering is de casus Rijn-Schelde-Verolme (RSV). Dit Nederlandse conglomeraat van scheepswerven maakte eind 1977 goede kans op een order voor acht fregatten. Er bestond geen twijfel, de sjah bevestigde dit immers zelf,¹⁴ dat de speciale aanbevelingen van RSV door Prins Bernhard daarbij doorslaggevend waren geweest. De order, waarvan de waarde kon oplopen tot drie miljard gulden en die tenminste twintigduizend fte zou opleveren, kwam op een belangrijk moment voor de noodlijdende scheepsindustrie. Dat is ongetwijfeld een van de redenen waarom de Nederlandse overheid, eerst onder Den Uyl en daarna onder Van Agt, zonder mitsen en maren met de order instemde. In januari 1978 werd een definitieve exportvergunning uitgegeven, inclusief de gebruikelijke exportkredietgarantie.

Kon Nederland zomaar acht oorlogsschepen verkopen aan een repressief regime in een 'gevoelige regio'? Op 13 juni 1979 debatteerde de Tweede Kamer over de kwestie naar aanleiding van een motie die was ingediend door Fred van der Spek (PSP).¹⁵ Enige achtergrondinformatie is daarbij van belang. In 1975 had het ministerie van Buitenlandse Zaken de *Nota over het vraagstuk van ontwapening en veiligheid*¹⁶ aan de Tweede Kamer aangeboden. Deze Ontwapeningsnota was opgesteld naar aanleiding van aanhoudende zorg over de internationale wapenwedloop, de opstapeling van massavernietigingswapens en de angst dat de wapenindustrieën in wat als de ontwikkelde wereld werd beschouwd, steeds meer afhankelijk werd van conflicten in wat men de Derde Wereld noemde.

De val van de sjah was voor alle politieke partijen ondenkbaar

De nota bood een aantal duidelijke richtlijnen voor de Nederlandse wapenexport en, daarmee samenhangend, de ontwikkeling van de Nederlandse wapenindustrie. Samengevat werd gesteld dat 'overwegingen van vredesbeleid

prevaleren boven strikt commerciële belangen.' Dit betekende dat leveranties naar gevoelige regio's zorgvuldig zouden worden beoordeeld op hun 'politieke merites', met name waar het landen betrof die betrokken waren bij gewapend conflict, of waar het risico bestond dat het geleverde materieel voor onderdrukking van de eigen bevolking zou worden gebruikt. Volgens Van der Spek had er op grond van de bepalingen in de Ontwapeningsnota geen exportvergunning mogen worden verleend voor de uitvoer van de acht fregatten naar Iran. Met zijn motie wilde hij de uitgegeven exportvergunning alsnog laten intrekken.

Van der Spek uitte zijn zorgen over de 'nu al enorme bewapening', onderbouwde die claim met cijfers en onderstreepte dat deze wapenopbouw een destabiliserend effect had op de regio. Ook benadrukte hij de abominabele mensenrechtensituatie in Iran en haalde daarbij rapporten van Amnesty International aan. 'De wapens waarom het gaat, zijn natuurlijk niet rechtstreeks tegen de bevolking, die van die wrede onderdrukking af wil, te gebruiken,' gaf Van der Spek toe. Maar, vervolgde hij, 'het is heel duidelijk dat dit wrede onderdrukkende regime door een dergelijke wapenleverantie wordt versterkt, zodat die wapens hierbij indirect een factor zijn.' Van der Spek vreesde bovendien voor de groeiende afhankelijkheid van de noodlijdende Nederlandse scheepsindustrie van militaire export – een mogelijkheid waar de Nederlandse regering middels de Ontwapeningsnota expliciet voor wilde waken.

Het antwoord van minister Van der Klaauw (Buitenlandse Zaken) was tekenend voor de manier waarop de Nederlandse regering in die dagen naar Iran keek. Van der Klaauw benadrukte allereerst dat de defensiebehoeften van Iran

zowel proportioneel als legitiem waren, gezien de ligging van Iran en het belang van het veiligstellen van de uitvoer van olie via de Perzische Golf. Verder benadrukte hij dat een militair sterk Iran geen destabiliserende, maar juist stabiliserende invloed in een verder 'gevoelige regio' had. Tot slot zei Van der Klaauw:

Het ontwikkelingsproces in Iran naar een meer moderne maatschappij gaat, zoals ook elders, gepaard met spanningen, die van tijd tot tijd naar buiten treden. Ik heb echter de sterke overtuiging dat er met name de laatste jaren de Iraanse overheid veel aan gelegen is, een oplossing voor deze spanningen te vinden die de toets van de universele opvattingen inzake de mensenrechten kan doorstaan. (...) Ik heb de sterke overtuiging, dat de sjah het inderdaad meent met zijn liberalisatiepolitiek.

Hij benadrukte dat het verzet tegen modernisering onder andere het 'verzet van religieuze leiders en het verzet tegen de vrouwenemancipatie' betrof. Partijgenoot Frits Bolkestein bracht nog eens onder de aandacht dat het hier ging om schepen van 140 miljoen dollar per stuk. Bovendien stelde hij dat Nederland een onbetrouwbare en ongeloofwaardige internationale partner zou zijn als het zich nu nog terugtrekt. 'De schade die zo wordt toegebracht aan de Nederlandse exportpositie zou moeilijk te herstellen zijn,' meende hij. Zijn bezorgdheid over de mensenrechtenschendingen in Perzië, zei Bolkestein, stond daar los van.

Ook voor de PvdA waren de mensenrechtenschendingen in Iran geen reden om van de order af te zien. Dat verbaasde in juni 1978 niemand, want in maart van dat jaar had de fractiecommissie voor Buitenlandse Zaken van de PvdA al verklaard geen bezwaar te zien in de order. De leden hadden geconcludeerd dat de kans dat de regering van Iran de fregatten tegen de eigen bevolking zou gebruiken minimaal was en daarmee was de kous af.¹⁷ Kortom, de visie van het Nederlandse kabinet over de situatie in Iran, gecombineerd met het vooruitzicht op een enorme meevaller voor de Nederlandse scheepswerven, betekende dat Van der Spek in de Tweede Kamer alleen de steun kreeg van de CPN en de PPR. Interessant genoeg vroeg niemand zich tijdens dit debat af wat er zou gebeuren als de sjah zijn macht zou verliezen. Als de order kwam te vervallen, zou de Nederlandse overheid garant staan voor de verliezen. Blijkbaar was de val van de sjah voor alle politieke partijen ondenkbaar.

De Revolutie

Terwijl het Perzische schip met goud koers zette naar Nederland, raakte ook de Iraanse Revolutie op stoom. Het was de regering van Iran lange tijd gelukt om elke vorm van tegenstand met intimidatie en geweld de kop in te drukken. In de zomer van 1978 werd het zelfs de sjah duidelijk dat repressie alleen niet

langer voldoende was. Te meer gezien de westerse kritiek op de mensenrechtenschendingen in Iran groeide, met name van Amerikaanse zijde onder president Carter. Om zijn macht te kunnen behouden, moest de sjah in gesprek treden met de oppositie. Dit was een onmogelijke opgave, omdat er door decennialange onderdrukking geen kanalen of instituties waren die communicatie met het verzet mogelijk maakte. Om dit probleem op te lossen en tegelijkertijd zijn imago richting het Westen enigszins op te krikken, voerde de sjah in de zomer van 1978 een aantal ingrijpende liberaliseringsmaatregelen door. Zo werden de activiteiten van de geheime dienst aan banden gelegd, de vrijheid van meningsuiting vergroot, politieke partijen gelegaliseerd, de Herrijzenispartij afgeschaft,

Buitenlandse Zaken was ook nu terughoudend in het leveren van kritiek

en politieke gevangenen vrijgelaten. Deze veranderingen hadden niet het gewenste effect: ze deden het verzet juist verder opblazen. De afstand tussen de sjah en zijn volk bleek onoverbrugbaar, te meer omdat oppositieleider aya-

tollah Khomeini, die vanuit ballingschap een steeds centralere rol ging spelen, geen enkel compromis toestond. In de daaropvolgende maanden bleef de sjah vervallen in tegenstrijdig beleid, waarbij hij enerzijds hervormingen toestond en toezeggingen deed aan de oppositie, maar anderzijds hard optrad tegen demonstranten. Toen de sjah in november 1978 een militaire regering aanstelde, leek dat even te werken. Maar omdat in alle gelederen de bereidheid tot bloedvergieten verslaptte, werd de positie van de sjah in januari 1979 onhoudbaar. Op 16 januari vertrok de sjah, op 1 februari keerde Khomeini terug naar Iran, en op 11 februari vluchtte de sjahs laatste premier. Die laatste datum wordt aangehouden als de dag waarop de Iraanse Revolutie zijn overwinning boekte.

Hardnekkig wensdenken

Terwijl eind januari 1979 in Eindhoven de expositie van Haacke opende, kwamen in Den Haag tot de realisatie dat dagen van de Iraanse monarchie geteld waren. Ook onder deze omstandigheden bleef de hoop levend dat de fregattenorder door zou gaan. Het ging immers om vervanging van overjarig materieel en een islamitisch bewind zou die schepen net zo hard nodig hebben als de regering van de sjah. Sowieso was het misschien nog niet zo slecht, een Islamitische Republiek. Natuurlijk, de eerste berichten uit Iran voerspelden weinig goeds voor de Iraanse bevolking. Maar aan schendingen van mensenrechten door de Iraanse autoriteiten had de Nederlandse overheid zich altijd al weinig gelegen laten liggen. Net als tijdens de sjah was Buitenlandse Zaken ook nu terughoudend in het leveren van kritiek, om de belangen van Nederland niet in de waagschaal te leg-

gen. Als de beslissing aan Nederland was, zouden met het terugkeren van de rust in Iran ook de economische relaties worden hervat. Maar het was niet aan hen: in april 1979 liet de Iraanse regering weten de fregatten van rsv niet langer nodig te hebben. Terugkijkend kan worden gesteld dat met de Iraanse Revolutie de glorie-dagen van de handel tussen Nederland en Iran definitief ten einde kwamen.

Maaïke Warnaar (PhD, University of St Andrews 2012) is universitair docent bij de afdeling Perzische en Iraanse Studies aan de Universiteit Leiden. Haar onderzoek naar Nederland-Iranrelaties wordt mogelijk gemaakt door NWO-financiering (Veni).

Noten

- 1 De vertaling zoals gegeven bij de installatie was niet helemaal juist. De auteur wil Asghar Seyed-Gohrab bedanken voor zijn hulp bij deze nieuwe vertaling.
- 2 Zie Ad de Visser, *Kunst met voetnoten*, derde druk (Nijmegen: SUN, 2003) en Van Abbe Museum, 'Hans Haacke (8)', Website Van Abbe Museum, 13 maart 2012, voor het laatst geraadpleegd op 23 januari 2019 via <https://vanabbemuseum.nl/onderzoek/bronnen-en-publicaties/artikelen/hans-haacke-8/>.
- 3 Lily van Ginneken, 'Kunst als dekmantel: Hans Haacke in Van Abbe', *de Volkskrant*, 23 januari 1979.
- 4 Richard Cottam, 'Inside Revolutionary Iran' in *Iran's Revolution*, red. R.K. Ramazani (Bloomington: Indiana University Press, 1990), 3.
- 5 Mansoor Moaddel, *Class, Politics, and Ideology in the Iranian Revolution* (New York: Columbia University Press, 1993), 201.
- 6 Jan Stoof, 'De niet afgehaalde bestellingen van de Sjah', *Vrij Nederland*, 10 februari 1979.
- 7 'Van Agt: Lang uitblijven Iraanse olie zorgwekkend', *NRC Handelsblad*, 29 december 1978.
- 8 R. Kapuscinski, *De Sjah aller Sjachs* (Amsterdam: De Arbeiderspers, 1982), 105.
- 9 R.K. Karanja, *The Mind of a Monarch* (Londen: George Allen and Unwin, 1977), 11.
- 10 R.K. Ramazani, *Iran's Revolution* (Bloomington: Indiana University Press, 1990), 49.
- 11 Geciteerd in P.E. de Hen en Max van Weezel, 'Naar Buiten! De exportlobby en haar dienaar op de Bezuidenhoutse weg', *Vrij Nederland*, 2 december 1978.
- 12 'Bredero verschuift werk naar buitenland', *de Volkskrant*, 19 april 1977.
- 13 'Regering staat buiten congres van Amnesty', *de Volkskrant*, 3 februari 1977.
- 14 H.F. van Loon, 'Sjah: Nederland maakt goede kans', *De Telegraaf*, 11 maart 1978.
- 15 *Handelingen Tweede Kamer 1977-1978*, '59ste Vergadering Tweede Kamer', 13 juni 1978, 2778-2786.
- 16 Tweede Kamer der Staten Generaal, Zitting 1974-1975, *Nota over het vraagstuk van ontwapening en veiligheid*, 64.
- 17 'PvdA acht order Iran toelaatbaar', *de Volkskrant*, 17 maart 1978.